
СТАТИИ

СЪЗДАВАНЕ И ПРИЕМАНЕ НА ЗАКОНА ЗА НАСЛЕДСТВОТО ОТ 1890 ГОДИНА

*Евгени Йочев**

След оставката на д-р Константин Стоилов за министър на правосъдието е назначен Димитър Тончев (12 декември 1888 – 20 септември 1891 г.). В сравнение с останалите петима министри по време на управлението на Стефан Стамболов (20 август 1887 – 19 май 1894 г.) той най-дълго се задържа на този пост. Още с приемането на длъжността Д. Тончев насочва усилията си изцяло към разработването и приемането на Закона за наследството и довеждането докрай на делото на своите предшественици. Министърът отчита, от една страна, важноста на такъв закон и нуждата от него, а от друга – извършената до момента работа и достигнатата степен на готовност на законопроекта.

В подхода му се открояват, на първо място – приемственост, и на второ – стремеж към възприемане на най-модерното в европейската теория и практика. Напълно основателно министър Д. Тончев избира като първоизточник италианския Граждански кодекс от 1865 година. Този закон се основава на френския Граждански кодекс, но в него са внесени редица съществени изменения, допълнения и подобрения, наложени от развитието на правната наука и на съдебната практика през близо 60-годишното действие на Code civil. Освен това италианският Закон за наследството е по-кратък и по-лесно приложим в сравнение със своя именит предшественик. Отличава се и с ясният си език. Качествата и достоинства на италианския Граждански кодекс и конкретно

* Доцент, доктор на историческите науки.

на материята за наследството се признават от едни от най-видните за времето си френски юристи. Професор М. Хюг от университета в Тулуза не спестява възхищението си от закона, като го нарича най-добрия закон за наследството в света, отдавайки дължимото на неговите създатели. Той не само признава, че третата книга на италианския Граждански кодекс, и особено „законите за наследството, е най-забележителната от целия кодекс“, но и констатира, че за френските юристи и законотворци „не остава по-добро нещо, освен прямо и безусловно да распространим в Франция италианските узаконения“¹. Законът наистина се превръща в образец, който бележи ново начало в развитието на европейското гражданско право. По оценката на Добри Минков той е творба, достойна за „латинския гений“².

Другите европейски закони носят белега на миналото, защото се оказват остарели както по форма, така и по съдържание, далеч от нуждите на новото време и развитието на правната наука. При това повечето от тях страдат от един съществен недостатък – те обобщават само обичайната практика в собствената си държава, което им придава ограничен и местен характер.

В доклада си до V ОНС министър Д. Тончев посочва като главна основа на своя законопроект „Французкий и особено Италиянский граждански кодекс от 1865 г., които не само по наследството, но и по цялото гражданско право са ядката на всичко онова, което както теорията тъй и практиката са намерили за най рационално и справедливо да се прилага при разрешаването личните и имуществени права на гражданите“. Министърът на правосъдието специално отбелязва, че при ползването на тези източници съставителите на законопроекта са „се отнасяли критически към всяко взаимствование от тях“. Той формулира и целта на законопроекта – „уреджанието на едни от най-важните иму-

¹ Вж. **Тончев, Д.** Коментар върху Закона за наследството. Т. 1. С.: Печатница „Вълков“, 1893, с. 8.

² **Минков, Д.** Развитие и характер на законодателството в България. В: 60 години Българско правосъдие 1878–1941. Юбилеен сборник. С.: Придворна печатница, 1941, с. 24.

ществени права на гражданите“, като подчертава стремежа „щото това уреждане да бъде съответствуващо на нашия народен бит и на нуждите на страната“³. В това отношение Д. Тончев следва традицията, наложила се при представяне на законите, рецепирани от европейските държави. Желанието му е по-скоро да успокои народните представители и да гарантира безпроблемното приемане на европейските идеи и принципи в наследяването.

Неслучайно министър Д. Тончев взема за основа законопроекта на д-р К. Стоилов. При създаването му д-р К. Стоилов също черпи идеи от италианския Граждански кодекс и се позовава на него. Нещо повече, Д. Тончев пише първоначалния вариант на своя законопроект върху екземпляр от проекта на д-р К. Стоилов. Сравняването на българския текст с този на италианския оригинал му дава възможност да внесе многобройни и съществени промени и допълнения. Така, прилагайки сравнително-правния метод, министър Д. Тончев не само коригира и осъвременява проекта на д-р К. Стоилов, но на практика създава един нов по съдържание и обем законопроект. В законодателната практика след Освобождението няма друг подобен пример на министър, зачел труда и постиженията на своя предшественик. Тази приемственост без съмнение е своеобразно признание за дейността и заслугите на д-р К. Стоилов като законотворец.

Законопроектът на Д. Тончев следва плътно структурата и съдържанието на италианския Закон за наследството (чл. 720–1906), но не е негов буквален превод, защото е повече от 3 пъти по-малък по обем. Въпреки това по съдържание той се доближава в голяма степен до оригинала.

С цел окончателното оформяне на законопроекта върху него работят както главният секретар на министерството д-р Ат. Петров, така и формираната 12-членна юридическа комисия. Тя се ръководи от министър Д. Тончев, а в състава ѝ влизат едни от най-изявените български юристи: Хр. Стоянов, д-р П. Данчев,

³ Дневници (стенографически) на Петото обикновено Народно събрание. Трета редовна сесия. Кн. I. С.: ДП, 1889, 27–29.

В. Маринов, Г. Згурев, Д. Русков, Ат. Хитов, Ант. Каблешков, д-р Ат. Петров, Д. Тошков, Ив. Каранджулов, Ив. Иванов и С. Кисьов. От 14 до 25 август комисията обсъжда и приема окончателния вариант.

В доклада, с който законопроектът е внесен за обсъждане от III сесия на V ОНС, се излагат причините, налагащи приемането му. На първо място – празнотите на Отоманския граждански законник, чиито постановления по наследството „не изчерпват целия му предмет“, както и противоречието и несъвместимостта на шериата „с възгледите на Българския народ“. На второ място – установената „разнообразна практика в съдилищата по наследствените дела“.

Министър Д. Тончев проследява, макар накратко, и историята на първите два законопроекта.⁴

Противно на очакванията обсъждането на законопроекта протича гладко, без напрежение и остри сблъсъци. Това е твърде странно и изненадващо, като се има предвид обстоятелството, че законопроектът коренно променя начина на наследяване и изцяло отхвърля съществуващата практика и обичайноправните традиции.

Дори чл. 21, с който се реализира принципът на кръвното родство и се узаконява равенството между наследниците от мъжки и женски пол, е приет без обсъждане и с пълно единодушие. Нагласата и поведението на народните представители изненадват приятно Д. Тончев, който явно е имал други очаквания – въпреки правителственото мнозинство в парламента той очевидно се е опасявал, че един по-остър дебат би предизвикал реакция в обществото, а това би довело до поредното отхвърляне на законопроекта. Откровено и с нескрито удовлетворение министърът на правосъдието заявява: „Аз се надявах, че при разискването на последния (21) член, ще има някои г-да представители да възразят против равенството, което той установява между мъжките и

⁴ Пак там, 27–29.

женските деца – да получават по равно“. Едновременно с това Д. Гончев изказва мнение, че в България „не съществуват самостоятелни обичаи – обичаи, които да не са се сложили под действието на действащите до сега над нас по този въпрос положения“⁵. Последвалите събития и измененията и допълненията, внесени в закона през 1906 г., опровергават напълно това твърдение.

Все пак по редица конкретни текстове в пленарната зала се води дискусия, породена от желанието на участниците в нея законът да се съобрази с традициите и нормите на обичайното право.

Началото се поставя при обсъждането на частта на преживелия съпруг – майката. Съобразявайки се с обичайната практика и отчитайки логиката на развитие на човешкия живот и на семейството, комисията при Министерството на правосъдието приема наследствената част на майката да се увеличи от 1/8 на 1/2 от дела на всяко законородено дете и отхвърля предложението съотношението да бъде едно към едно. В хода на дискусията се оформят две мнения – на депутатите, които подкрепят текста на комисията, и на колегите им, настояващи делът на майката да бъде равен с този на децата. При това както едните, така и другите се аргументират с обичайната практика, нормите и традициите, като едновременно с това споделят оценката, че законът създава подобри икономически възможности и условия за съществуване на преживелия съпруг.

Народните представители, които не одобряват решението на комисията, правят различни предложения относно конкретния размер на дела на майката въпреки сходните им аргументи и цели. С мотива, че предложението на комисията не е „толкоз справедливо..., съвременно и модерно...“, П. Вълнаров настоява размерът на законната част на майката да е равен на дела на всяко законородено дете – „Всяка майка трябва да приема, толкова, колкото и нейните чада“. Той смята, че по този начин ще се отчете

⁵ Пак там, 213–214.

те и възнагради в най-пълна степен ролята на майката в семейството, както и нейният принос за увеличаване на имуществото и богатството на рода.⁶ Т. Божинов обръща внимание на факта, че текстът се ограничава само до дела на майката, а трябва в съответствие с чл. 38 да се отнася за частта, която се пада на преживелия съпруг, в това число и на бащата. С аргумента, че по силата на обичая майката има право и на зестра, той настоява да се отхвърли предложението на П. Вълнаров.⁷

З. Градинаров подкрепя изцяло позицията и мотивите на П. Вълнаров. За разлика от колегите си – противници на предложението на комисията, той не обосновава тезата си с обичайните традиции и норми. Напротив, З. Градинаров вижда в рязко намаляващия размер на дела на майката при повече от 3 деца, който достига 1/11 при 5 деца, достатъчно основание да обвини вносителя на законопроекта в недооценяване на усилията и грижите на родителите за отглеждането и възпитанието на децата. Търновският депутат не приема и репликата на министър Д. Тончев относно законното право на майката да търси препитание от децата си, а споделя разбирането, че преживелият съпруг по-скоро ще отиде да проси, отколкото да дири чрез съда издръжка от своите чедя. Тази обществена нагласа се потвърждава от малкия брой подобни дела. В по-общ план З. Градинаров се обявява категорично против обичайното право и използването му като основа за съзидане на новите закони. По думите му съществуващите обичаи „противоречат на здравия разум“. Едновременно с позицията си за ролята на обичайното право в законодателния процес З. Градинаров поставя на вниманието на народните представители и актуалния и сложен въпрос за степента на съответствие на новите закони с правното съзнание на хората и за възможността да ги опознаят толкова добре, „щото да могат да се ползват от всичките права, които те им дават“⁸. Депутатите отминават този

⁶ Пак там, с. 211, 212.

⁷ Пак там, с. 213, 216.

⁸ Пак там, с. 214.

въпрос с мълчание, но той излиза на преден план в процеса на прилагане на закона и получава своя отговор от практиката.

За разлика от З. Градинаров Т. Божинов отстоява тезата, че „законите са произведени“ от обичая, и дава пример с размера на наследствения дял на жената, който е $1/8$, а не повече или по-малко, защото „понятието на българският народ върху наследственото право е такова“. Той не само оспорва позицията на З. Градинаров, че „обичая не бил производител или ръководител на законите“, но от тази изходна точка обосновава и необходимостта нововъведенията в закона „да са съобразни с обичаите, които са владели досега у нас“⁹.

В. Мерасчиев също споделя мнението, че е много по-справедливо и уместно родителите и децата „да получават по равна част наследство“, но въпреки това предлага преживелият съпруг да взема $1/3$ част при едно дете и равна част при повече от едно дете независимо от броя на децата. Мотивите му са крайно интересни и нестандартни и представляват сериозна провокация към народните представители в залата. Той се опасява да не би формулировката на комисията да стане повод за „интрига между децата и останалият съпруг“, която да подбуди бащата или майката да посегне върху живота на чедата си, за да получи „по-голямо наследство“¹⁰. Както министър Д. Тончев, така и председателят на комисията Иван Халачев подлагат на критика опасенията на В. Мерасчиев, че майката може да посегне на живота на своите деца. Според тях по същата логика е допустимо и обратното. За Ив. Халачев твърдението на В. Мерасчиев, че майката ще бъде „принудена да злоупотреби със своите деца“, ако получи по-малък дял, не само е „абсурдно“, но и „съвсем странно“. Той репликира народния представител, като обезсмисля основния му аргумент с думите: „ако пък дадем на детето по-малко, то ще гледа да убие баща си или майка си, за да получи по-голяма част“. Обсъжданите действия противоречат на чл. 6 от законопроекта,

⁹ Пак там, с. 213, 216.

¹⁰ Пак там, с. 213, 215.

който обявява за неспособен да наследява като недостоеен, всеки „който умишлено е убил или се е опитал да убие лицето, за наследството на което е въпроса, а така също и съучастник в тия престъпления“. Председателят на комисията не приема предложенията на П. Вълнаров и В. Мерасчиев с мотива, че законът има за цел да утвърди равенството между наследниците от мъжки и женски пол, а не да регулира взаимните отношения между родители и деца.¹¹

Народните представители, които отхвърлят текста на комисията, се ръководят преди всичко от морални и хуманни принципи и подбуди, почерпани в повечето случаи от обичая и традицията. Те отдават първостепенно значение и важност на равенството между родителите и децата, на уважението към труда и ролята на майката (преживелия съпруг), като ги разглеждат в светлината на семейните ценности и виждат в тях опора на семейството.

С убедителни аргументи министър Д. Тончев защитава безусловно решението на съдебната комисия частта на съпругата да се увеличи „само до половина от това, което ще се падне на всяко законно дете“. Той поставя ударението върху разликата между определения от закона размер и този, установен от съществуващия дотогава обичай. Министърът на правосъдието откроява отчетливо и ясно новите възможности и права, които законът дава на майката, а именно: 1. Тя вече е наследник на всички имуществена на починалия съпруг, включително ниви и ливади. 2. Частта ѝ зависи само от броя на законородените деца. 3. Има право да получи дял и от разполагаемата част на наследството чрез завещание, направено от наследодателя.

Подходът на Д. Тончев към проблема е по-цялостен и всеобхватен. Наред с моралните елементи правосъдният министър извежда на преден план чисто икономическите и демографските аргументи. Той обяснява и оправдава неравнопоставеността меж-

¹¹ Пак там, с. 211, 212, 214, 216.

ду децата и майката, от една страна, със законното задължение на синовете и дъщерите да се грижат за своите родители, а от друга – с естественото задължение на децата да поддържат и да продължат семейството и рода. Министърът смята определения от закона дял на майката за достатъчен предвид нейната възраст и по-малките ѝ потребности: „би било несправедливо, отбелязва Тончев, старата майка, която утре в други ден ще умре, да получава наравно с децата си!“¹². Речта му оказва силно въздействие върху народните представители и предопределя по-нататъшния ход на обсъждането на законопроекта.

В подкрепа на становището на комисията пледират Я. Матакиев и Т. Божинов. И двамата се изказват в защита на обичайното право, като открояват ролята и мястото му в процеса на създаване и развитие на модерното законодателство. Т. Божинов поставя акцент върху новите моменти в проекта, посочени от министър Д. Тончев, и споделя своята убеденост, че благодарение на тях съпругата вече ще получава по-голям дял от наследството на мъжа си. Това му дава основание да характеризира „наредбата като доволно справедлива“. В по-големите житейски възможности на родителите, особено на бащата, той вижда опасност „за бъдещността на децата“, които като малолетни „са неспособни да добиват на свой риск и на своя собствена сила“ и могат да разчитат само на полагащото им се наследство.¹³ Ст. Цвикю също подкрепя становището на комисията. Според него тя постъпва правилно, като поставя в центъра на вниманието семействата с повече деца.¹⁴

Аргументите на депутатите, одобряващи предложението на комисията, са повече и по-разнородни. При изработването на своята позиция те са улеснени от очертаните от министър Д. Тончев и от председателя на комисията Ив. Халачев предимства на новия текст. Прави впечатление, че народните представи-

¹² Пак там, с. 211, 214.

¹³ Пак там, с. 213, 216.

¹⁴ Пак там, с. 211, 212.

тели се застъпват за обичайното право, като се стремят да се позовават и опират на създадената от него практика.

Важно място в дискусията заема изказването на председателя на комисията при Министерството на правосъдието Ив. Халачев. Основната му цел е да обоснове и да защити на всяка цена формулировката на комисията, дори и прибъгвайки до съществуващите обичайноправни норми. От политическа и от правна гледна точка задачата му е твърде сложна и деликатна, но той я изпълнява успешно, за което допринасят активната подкрепа на министър Д. Тончев и проявеното от страна на народните представители разбиране и толерантност. Ив. Халачев разкрива цялата сложност на проблема за размера на наследствения дял на преживелия съпруг, за неговото място в закона и за отношението му към установеното равенство между половете. На тази основа той формулира ясно позициите на двата лагера – да се обезпечи животът на майката или да се осигури бъдещето на семейството и рода, и призовава депутатите да направят своя личен избор.

В разсъжденията си Ив. Халачев наистина се обляга повече на обичая, на традицията, отколкото на съвременните правни теории и принципи. Той се ръководи от установилата се от „естествения живот“ традиция, от „идеалното стремление“ на хората родът и фамилията им да останат да живеят и след тях.

Ив. Халачев защитава предвиденото от комисията изискване – майката с едно или две деца да получава по-голям дял от тази с повече деца – с нейната младост и с възможността да създаде ново семейство, като признава, че евентуалният повторен брак на майката, както и ограничените икономически възможности на децата могат да поставят под заплаха бъдещето на рода. Позовавайки се на практиката, той отбелязва, че жената с 5–6 деца реално няма подобни шансове и ще остане при децата си, защото „нито ще се намери такъв мъж, който да се нагърби с отхранването на 6 деца, нито ще се намери такава майка, която да отиде подир един мъж и да напустне своите деца“. С основание Ив. Халачев констатира, че вероятността майките да търсят издръжка по съдебен път след влизане на закона в сила ще бъде още по-малка предвид

обстоятелството, че когато са получавали 1/8 част от наследството, съдебните дела са били незначителен брой. Всичко това му дава право да заяви, че по отношение на дела на майката „нашият закон е по-добър“ в сравнение с действащите закони в Русия, Франция, Сърбия и Австрия.

Централно място в изказването на Ив. Халачев, естествено, заема проблемът за принципите и целите на законопроекта. И по този въпрос стремежът на председателя на комисията е да обясни подхода на правителството и да докаже, че законът обобщава обичайната практика, като едновременно с това възприема модерните европейски начала. От една страна, той отбелязва, че при „съставянето на този закон много не трябва да поддържаме о другите господарствени закони“, а от друга – извежда на преден план разбирането, че законът за наследството се прави от материята, „каквато е създадо и родило обичайното право, икономическото положение, практиката и пр. – елементи у нас...“. В този смисъл Ив. Халачев определя закона като „такъв вид завещание, което да бъде приблизително до волята на човека“. Разминаването на тези възгледи с позицията на министър Д. Тончев относно обичайното право е видимо и не подлежи на съмнение. По-важно в случая е, че разсъжденията и трактовката на Ив. Халачев позволяват да се хвърли мост между обичайните норми и необходимостта законодателят да се съобрази с новите икономически условия в страната и с постиженията на правната мисъл. По този начин той обосновава основната цел на вносителя и самата същност на законопроекта: „С този закон ний правим, както в наследствената част, така и в досегашното обичайно право, един преврат“¹⁵. Законът действително прави „преврат“ в наследяването по отношение на съществуващия традиционен ред. Признанието на председателя на правната комисия обаче не предизвиква реакция от страна на народните представители. Трудно е да се каже дали това се дължи на послушното парламентарно мнозин-

¹⁵ Пак там, 212–216.

ство, или на невниманието на останалите депутати. Едва ли обаче всички народни представители са били убедени в необходимостта от подобен „преврат“ и са осъзнавали ясно последиците от него.

След изказването на Ив. Халачев чл. 38 е приет без изменение. Само двама депутати се обявяват „против“.

Според чл. 38¹⁶ лицето, което се намира в брачни отношения с наследодателя до неговата смърт, се конкурира с всички останали законни наследници. Така частта на майката се поставя в зависимост от броя на децата, в който не влизат незаконородените. Преживелият съпруг губи наследствените си права при разтрогнат или унищожен брак, ако съдебното решение е влязло в сила преди откриването на наследството.¹⁷

Сблъсъците относно мястото на обичайното право в наследяването са не само малко, но и бедни от съдържателна гледна точка и ограничени по обхват. Сериозната и задълбочена дискусия по въпроса върху кои принципи да се изгражда наследяването у нас – върху модерните европейски теории и правила или върху утвърдените в продължение на години български обичаи, отсъства или по-скоро е заместена от отделни и откъслечни реплики „за“ и „против“ обичайните норми по конкретни и частни въпроси. Видимо депутатите се доверяват на правителството и затова приемат тези текстове без възражения. Гласуването е израз по-скоро на съзнателно политическо поведение в името на постигането на определената цел – приемането на закона във вида, предложен от правителството.

Законът за наследството е приет на 13 ноември 1889 г. от V ОНС, 3-та редовна сесия, XVI заседание. Утвърден е с Указ

¹⁶ Член 38 гласи: „Когато подир умрелий съпруг са останали законни деца, то частта на приживелия съпруг е два пъти по-малко от делът на всяко законно дете. Ако заедно с законните са останали и незаконно-родени, то последните не намаляват частта на приживелия съпруг; тя е същата както само при законните деца“.

¹⁷ Вж. **Хинов, М.** Наръчник по закона за наследството с решения и определения на ВКС. Лом: Изгрев, 1938, 32–38.

№ 484, издаден на 17 декември 1889 година. Обнародван е в „Държавен вестник“, № 20 от 25 януари 1890 година, и влиза в сила от деня на публикуването му.

Законът се състои от 345 члена, организирани в 2 книги и 7 глави. Книга първа „За наследството“ (чл. 1–305) съдържа 3 глави: глава първа – „За наследството по закона“ (чл. 2–43), глава втора – „За наследството по завещание“ (чл. 44–181), глава трета – „Общи правила за наследството по закона и по завещание“ (чл. 182–305). Книга втора „За даренията“ (чл. 306–343) включва 4 глави: глава първа – „За лицата, които могат да дарят и приемат дар“ (чл. 306–310), глава втора – „За формата и действието на дарението“ (чл. 311–325), глава трета – „За отменението на даренията“ (чл. 326–337), глава четвърта – „За намалението на даренията“ (чл. 338–343). Законът завършва с „Особенни распореждания“ (чл. 344–345).

Първият български Закон за наследството усвоява основните принципи, залегнали в европейското законодателство: кръвното родство, равенството между наследниците от двата пола, предполагаемата воля на починалия, наследяването по закон да става само при отсъствието на завещание, възприемането на наследството като съвкупност от права и задължения. Той обхваща цялата материя в областта на наследяването. Структурата му е рационална, а езикът – ясен и точен. Всичко това го прави лесно приложим. С него се създават по същество нов ред и механизъм на наследяване, които са чужди и непознати на българското обичайно право и практика. Това, естествено, създава проблеми, свързани както с възприемането му от населението, така и с неговото прилагане. С течение на годините тези проблеми стават все по-остри и непреодолими.

По подобие на италианския Граждански кодекс законът не дефинира наследството в самостоятелна разпоредба. Може би законодателят смята, че съдържанието на това понятие се подразбира от заложените в наследяването начала. Законът възприема традиционното схващане, че наследството възниква по повод на реално настъпилата смърт на едно лице. В своя коментар ми-

нистър Д. Тончев уточнява съдържанието и рамката на наследството. Според него то се състои „не само в наличните имоти, принадлежащи на умрелия, но в съвкупността на всичките права, на всичките задължения и тежести, които той е имал и оставил след себе си, от което следва, че оставеното от умрелия наследство представлява не само полза, но е и обременително“¹⁸.

Наследството по закон „минава към законните нисходящи роднини, възходящите, сребърните, незаконнородените деца и към съпрузите... а ако няма такива наследници, то – към държавата“ (чл. 2). Лицето или лицата придобиват правата и задълженията не поединично, поотделно и самостоятелно, а изцяло, като една съвкупност, съвместно и общо. Както отбелязва Петко Венедиков, наследяването на наследодателя от наследниците „представлява общо правоприемство (универсална сукцесия)“, което прави наследника „универсален, общ правоприемник на наследодателя“¹⁹.

Член 1 от закона постановява, че наследството преминава от починалия върху неговите наследници „по закона или по завещание“.

Законодателят не само определя начина, особеная способ на получаване на наследството, но в допълнение дефинира и реда на наследяването, като казва, че „наследството по закона има място само в този случай, когато няма завещание за всичкото имущество или за част от него“.

По своята същност наследяването по закон отразява предполагаемата воля на наследодателя и в този смисъл следва целите, логиката и механизмите на завещанието. Казано другояче, законът утвърждава разбирането, че наследяването по закон не е нищо друго освен наследяване по завещание, което обаче не е било направено по различни причини. Независимо от това законодате-

¹⁸ Вж. Тончев, Д. Цит. съч., т. 1, с. 7.

¹⁹ Венедиков, П. Система на българското наследствено право. С.: Книпеграф, 1939, с. 1.

лят най-напред формулира начина и правилата за наследяване по закон, а след това – по завещание.

Във връзка с реда на наследяване са дефинирани понятията „степен“ (всяко поколение) и „линия“ (веригата на степените).²⁰ Наследниците са обединени в три линии, които отразяват близостта на роднинските степени: низходяща, възходяща и съребрена.

Законодателят подрежда наследниците, като се ръководи от природната, житейската традиция. Петко Венедиков групира наследниците в 4 групи или класи, както ги нарича: първа – низходящи наследници на наследодателя – децата, внуците, правнуците, узаконените незаконородени и осиновените деца от наследодателя; втора – кръвните родители; трета – останалите възходящи роднини, братята и сестрите и техните низходящи; четвърта – останалите съребрени роднини, чичовци, братовчеди, до 10-а степен. При наследяването на всички групи наследници в сила е правилото, че по-близкият по степен на родство изключва по-далечния от същата група, а роднините от еднаква степен наследяват по равно.²¹

В закона е реализиран един от основополагащите принципи за свободата на наследяване. След като приема, че всяко лице е способно да наследява, законодателят определя лицата, които не може да наследяват. Те са обединени в две групи – неспособни и недостойни. Разделението е съществено и принципно. Докато неспособността е причина наследникът да не придобие наследствени права, недостойнството е причина да не може да се реализират наследствените права. Законодателят разглежда неспособността като резултат от обективни причини и обстоятелства, а недостойнството – като следствие от субективното отношение и действията на лицето към починалия. Неспособността един наследник да наследява означава, че той не придобива никакви

²⁰ Вж. **Хинов, М.** Цит. съч., 9–13.

²¹ **Венедиков, П.** Цит. съч., с. 8.

права върху наследството на починалия наследодател. Това „се изразява с думите, че недостойнството настъпва по право“²².

Законът за наследството усвоява и другия основополагащ принцип на наследяване – принципа на равенство на наследниците независимо от техния пол. Идеята за справедливостта надделява над традицията и икономическата целесъобразност. Синовете и дъщерите от всички бракове са равноправни наследници на своите родители и възходящи роднини. Според чл. 21 „законните деца или техните нисходящи, без разлика на пол, макар и да са родени от разни бракове, наследват баща си, майка си и всичките други възходящи роднини...“. По този начин низходящите изключват от наследството всички останали наследници – както възходящи, така и по сребрена линия. Регламентиран е и начинът, по който се дели наследството – „по равни части и на глава“, когато всички наследници са „в първа степен родство и са повикани да наследват самостоятелно“. Те „наследват по коляно, когато всички или някои от тях наследват по право на представление“. В съответствие с чл. 22, ал. 1 под „законни деца“ се разбират „също и узаконените деца, усыновените и техните нисходящи“. Последните обаче не наследяват роднините на осиновителя. Що се отнася до припознатите незаконородени деца, правилата на чл. 21 се прилагат само в определени от закона случаи. Децата, родени от кръвосмешение или прелюбодеяние, припознаването на които законът не допуска, са лишени от наследство.

В отговор на молбата на Х. В. Холевич да обясни съдържанието на чл. 37 министърът на правосъдието посочва, че незаконородени са децата „родени във от брака с една съжителница... не свързана с брачни връзки с друго“. Той прави това неслучайно, защото чл. 37 се отнася до децата, които са плод на прелюбодеяние, т.е. родени са от омъжени жени, но припознаването им е забранено от закона с цел запазване на семейството. Законодателят има особено отношение към незаконородените деца. От една

²² Венедиков, П. Цит. съч., с. 8.

страна, постановява, че те не намаляват наследствената част на преживелия съпруг, а от друга – ограничава техния наследствен дял до минимум. Очевидно в случая законодателят се ръководи от мотива да се запазят моралните основи на фамилията. Според Д. Тончев тази позиция е в хармония с нравите на обществото, благодарение на които „незаконнородените деца са рядкост“ у нас.²³

С приемането на Закона за наследството и обнародването му в „Държавен вестник“ в страната се установяват единни норми за наследяване. Създава се нов правов ред, който заменя съществуващата обичайна практика с модерния европейски модел. Конституционният принцип за неприкосновеност на правото на собственост намира практическа реализация в закона. Законодателят предоставя възможността собственикът да се разпорежда със своето имущество, както намери за добре, не само приживе, но и след смъртта си. По този начин се охранява неограничената частна собственост и се гарантира нейното справедливо разпределение между наследниците независимо от техния пол.

За разлика от гладкото и спокойно обсъждане в Народното събрание обществените настроения срещу закона са силни, масови и разнопосочни. От една страна, е широкото недоволство сред селското население, от друга – научната полемика, а от трета – политическите оценки и реакции. Те възникват и се развиват като различни и допълващи се форми на борба срещу закона.

Селяните не само не приемат принципа на равенство между синовете и дъщерите, но и открито се противопоставят, като правят всичко възможно, за да заобиколят действието на чл. 21. Поведението им е ярък израз на конфликта между европейските принципи и норми и народния бит и правосъзнание.²⁴

²³ Тончев, Д. Цит. съч., т. 1, с. 349, 350.

²⁴ Вж. Токушев, Д. История на новобългарската държава и право 1878–1944. С.: Сиби, 2001, с. 184, 185; Андреев, М. История на българската държава и право 1878–1917. С.: Софи-Р, 1993, с. 129; Манолова, М. История на държавата и правото. Трета българска държава 1878–1944. С.: Ciela Soft and publ., 2001, с. 176, 177.

Познавачите и защитниците на обичайното право С. С. Бобчев и П. Оджакков определят закона като несправедлив, пренебрегващ обичайните традиции и интереси на хората от село, неотчитащ специфичните икономически условия, при които то се развива. Коментирайки предвиденото в чл. 128 и чл. 237 неограничено право на делба, С. С. Бобчев стига до извода, че то ще разруши „и без това гинещата челядна селска община“, а раздробяването на поземлените участъци „ще ускори съсипването и на малките земеделци като отвори път за поглъщането им от големите чифликчии или поне за обръщането им в техни работници“.²⁵ Макар от друга изходна точка, П. Оджакков стига до същото заключение. Той отхвърля като неоправдано и вредно възприемането на „чуждите семейни обичаи и земеделчески задругарски въззрения“ за сметка на „обичаите и преданията“, идващи от баби и деди, с които българският земеделец е привикнал, и обяснява неразбирането на закона от селското население и неверието му в твърденията на неговите автори, че е „основан на справедливостта“, с незачитането на „трудоовото начало“ и на селския бит. В това П. Оджакков вижда и основното противоречие между принципа на равенство на наследниците от мъжки и женски пол и правното съзнание и обичаите на народа.²⁶

Политическите партии не остават равнодушни към растящото недоволство в селските райони. Демократическата партия открито заявява, че законът „заплашва окончателно да разнебити селското стопанство“. Според Петко Каравелов създадените от Министерството на правосъдието закони са „чужди и натрапвани на българския народ, без да се съобразяват с неговия бит, интереси и желания“.²⁷

П. Оджакков вижда една от причините за вкарването в „демократична и консервативна България само чужди и чужди и се

²⁵ **Бобчев, С.** Няколко думи за българското обичайно право. – Юридически преглед, 1893, № 6, с. 246.

²⁶ **Оджакков, П.** Борбата между обичая и закона по наследството. – Юридически преглед, 1894, № 6, с. 268, 269.

²⁷ В. „Знаме“, № 13, 14 от 2 октомври 1895 г.

чужди ваяния и закони“ в непознаването на „народното житие-битие“ и откъсването от живота на народа на по-младите учени, авторитетните чиновници и министрите.²⁸

Пренебрегването в закона на реалния принос на синовете за увеличаването на бащиния имот е най-оспорваният момент, който се използва като аргумент за отхвърлянето на чл. 21. Липсата на „закрепени известни права на братята, или предвидени известни задължения на сестрата“ се разглежда като основна причина принципът на равенството да се превърне в „една узаконена несправедливост“, в „една въпиюща неправда“²⁹.

Като разкрива последиците от незачитането на приноса на синовете, останали да живеят и да работят при бащата за увеличаване на семейното богатство, П. Оджакков отбелязва, че без да е „робувала“ на бащиния си имот и извлякла зестра по обичая, сега сестрата придобива толкова, колкото „ще придобият 4–5 лица, които са преобретавали, подобрявали и работили 30–40 г. този имот“³⁰.

Принуден да вземе отношение по критиките, отправени към закона и лично към него, Д. Тончев се мъчи да внесе известно успокоение в обществото, като заявява, че „преминаването от едно законодателство към друго е придружено всякога с големи затруднения“³¹.

Скоро се появяват и първите идеи и конкретни предложения за изменение и допълнение на закона. Пет години след влизането му в сила Иван Ев. Гешов, министър на финансите в правителството на д-р Константин Стоилов (9 декември 1894 – 18 януари 1899 г.), представя своя законопроект за семейните недвижими

²⁸ **Оджакков, П.** История на българското право. Опит за научното изследване обичайното и писано българско право – т.е. народният живот от най-стари времена до днес. Част II, кн. I. Семейно право и битие. Русе: Ф. Ст. Оджаккова, 1893; С.: печ. „Спиро Гулабчев“, 1893, с. 33, 34.

²⁹ Юридически преглед, 1896, № 1, с. 36.

³⁰ **Оджакков, П.** Борбата между обичая и закона по наследяването. – Юридически преглед, 1894, № 6, с. 268, 269.

³¹ **Тончев, Д.** Цит. съч., т. 2, с. 1.

имоти. Проектът е съобразен с икономическите условия и социалната действителност в страната. Целта му е по законодателен път да се гарантират стабилност и сигурност на всяко земеделско семейство чрез осигуряването на достатъчен минимум от жилище и недвижими имоти.

Законопроектът търси възможности за по-справедливо разпределение на наследството между низходящите наследници от двата пола. Според чл. 13 „наследниците от женски пол на стопанин земеделец се изключават от правото за наследство върху семейния имот, ако стопанинът има наследници от мъжски пол в нисходяща линия, но наследниците от женски пол имат право да живеят в семейната къща до омъжването си, а вдовицата съпруга до смъртта си“. Допуска се семейният имот да остане собственост само на един от наследниците при изразено съгласие от останалите.³² Явен е стремежът чл. 21 да бъде ревизиран при отчитане на обичайните норми и икономическите условия в българското село.

По-късно съпротивата срещу Закона за наследството намира и политическо изражение. Постепенно се създава обществена нагласа, която подготвя почвата за изменение и допълнение на Закона за наследството съобразно обичайните традиции и практика.

³² Гешов, Ив. Ев. Думи и дела. Финансови и икономически студии. С.: Ив. Г. Говедаров и сие, 1899, 213–224.